

Andrarums kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson 2018-12-12

Omslagsbild: Flygfoto över Andrarum, Lunds stift 2015.

Foto: Lunds stift 2015.

Andrarums kyrka

Brösarp-Tranås församling, Vemmenhögs, Ljunits, Herrestads, Färs och Österlens kontrakt, Lunds stift, Andrarums socken, fastighet 29:1, Tomelilla kommun, Skåne län och landskap.

Beskrivning och historik

Kyrkomiljö

Andrarum ligger i östra Skåne i den södra utkanten av Linderödsåsen. Ortsnamnet Andrarum finns omnämnt 1350 som "Andraetharum" och tillhör en namnform som brukar dateras till vikingatid och äldre medeltid. Förleden i namnet kommer av mansnamnet *Arnfrith* och efterleden -rum har betydelsen "öppen plats". Det topografiska landskapet kring byn präglas av Djurrödsbäckens dalgång strax söder om byn och Verkeåns breda vattendrag i nordost. Landskapet närmast kring byn är småkuperat och uppbrutet av åker och betesmarker medan omgivningarna är mer skogklädda. Fossil åkermark sydost om byn kan vara kopplat till etableringen av byn kring järnålder-tidig medeltid. Omkring 100 meter söder om kyrkan på den så kallade Kyrkåsen har en offerkälla, Sankta Bothildas källa eller Sangbolls källa legat. Källan är numera övertorvad. En osäker uppgift omtalar en runsten som ska ha funnits i källans närhet. När kyrkan byggdes, sannolikt någon gång under 1100-talet, placerades den på en markant höjd centralt belägen mellan de låglänta markerna kring Djurrödsbäckens och Verkeåns dalgångar. Cirka en kilometer norr om

kyrkan har en befäst gård funnits, Sjötorp, omnämnd under 1300-talet. Något längre norrut i anslutning till Verkeån, ligger Andrarums Alunbruk grundat på 1600-talet av Jockum Beck. År 1725 köptes bruket av grevinnan Christina Piper som 1740 lät uppföra slottet Christinehof nordväst om Alunbruket. Under 1700 och 1800-talet växte alunbruket upp till en stor bruksort där även arbetarna hade sina bostäder. Verksamheten i Alunbruket upphörde i början av 1900-talet.

Byn Andrarum har från 1700-talet och fram till våra dagar varit starkt präglad av Christinehofs slott och Alunbruket. Före utskiftningen av byn var majoriteten av byns gårdar frälsehemman under Christinehofs slott. Bebyggelsen låg vid denna tid huvudsakligen väster om kyrkan och utmed byvägen söderut. Alldeles väster om kyrkogården har en långsträckt damm legat i anslutning till bygatan. Byn har skiftats i tre omgångar sedan 1804 vilket fått till följd att nästan alla gårdar flyttat ut ur byn. Dagens by består av en gles och utspridd bebyggelse. Närmast väster om kyrkan ligger den före detta prästbostaden och vid vägen ligger byns skola som numera utgör församlingshem. Väster om byvägen ligger klockaregården, uppförd på 1780-talet. Från byns norra del leder en allékantad väg norrut mot Alunbruket och Christinehofs slott.

Kyrkobyggnad

Andrarums kyrka tros vara uppförd under 1100-talets senare del då merparten av de första romanska stenkyrkorna uppfördes i Skåne. Ingen närmare datering av kyrkan har dock utförts. Till en början bestod kyrkan av långhus samt ett lägre och smalare kor. Koret är något förskjutet mot söder i förhållande till långhuset. Det är osäkert om absiden tillhör kyrkans äldsta period eller om den tillkommit något senare. Kyrkan har också haft ett medeltida torn med rektangulär grundplan och samma bredd som långhuset. Det är inte helt klaggjort om detta torn byggdes samtidigt med kyrkans äldsta delar eller om det tillkommit senare under medeltiden. Möjligen bevaras delar av murverket till detta torn i det nuvarande tornet. Någon gång under medeltiden tillkom också ett vapenhus vid långhusets södra sida. Valv slogs invändigt i kyrkan senast under 1400-talet. Omkring 1475-1525 dekorerades valven med kalkmålningar av en anonym målare eller verkstad som brukar kallas för Everlövmästaren. På 1600-talet målades en prästlängd, en så kallad *Series pastorum* på absidens norra innervägg. Längden sträcker sig från 1517-1619.

Under 1600-talet påbörjades brytningen av alunskiffer i Andrarum vilket ledde till en befolkningsökning i socknen. Redan 1662 fick Alunbrukets ägare Jochum Beck, tillstånd att utvidga kyrkan. Utvidgningen kom dock inte till stånd. Först i början av 1700-talet påbörjades ombyggnadsarbetena vilka bekostades av församlingen. Enligt en ritning till ombyggnaden, signerad C G Eekman 1705, skulle den nya

Kyrkan sett från sydost.

tillbyggnaden mot norr byggas av korsvirke och utformas med valmat säteritak. Eekmans tillbyggnad utfördes dock inte såsom planerat, istället gjordes en mindre tillbyggnad mot norr som stod klar 1709. Delar av långhusets norra vägg revs i samband med tillbyggnaden. Under den nya tillbyggnaden byggdes två gravvalv för brukspatroner och prästfamiljer, ett under varje bänkkvarter. Det ena gravvalvet täcktes av ett tunnvalv och det andra med kryssvalv. Ingång till gravvalven gjordes genom en välvd gång under kyrkans mittgång. Jochum Beck (död 1682) och hans fru Elsa Friis vars kvarlevor varit bisatta under en lång tid i kyrkan begravdes också i gravvalven.

Enligt ombyggnadsritningen från 1705 låg kyrkans vapenhus mitt för långhusets södra sida. Placeringen antyder att långhusets sydportal kan ha haft en ovanlig och mer östlig placering är vad som är vanligt. Kyrkans nordportal är inte markerad på ritningen. Tornets bottenvåning var välvd med ett kryssvalv och möblerad med bänkar. Förbindelsen mellan torn och långhus bestod av en bred tornbåge. Från 1725 när Christinehofs slott övergick i Christina Pipers ägo påbörjades omfattande förbättringsarbeten på kyrkan. Nya fönster togs upp; tre till koret och ett till en läktare i väster. Sakristia inreddes i absiden och ett nytt altare placerades sannolikt längre västerut i koret. Ny bänkinredning tillverkades för vapenhuset samt präst- och klockarestol. En läktare tillverkades också för ett nytt positiv. År 1742 skänkte Christina Piper flera dyrbara inventarier till kyrkan bland annat en ny altarpupsats och en predikstol, båda tillverkade av Johan Jerling.

År 1750 skänktes en ny klocka till kyrkan av grevinnan Piper. Den nya klockan kan ha lett till sättningar och skador i kyrktornet vilket rasade 1750. I vilken omfattning är dock inte känt men möjligen kunde bottenvåningen ännu användas. Den mindre

tillbyggnaden i norr kom år 1768 att ersättas av en större tillbyggnad för alunbrukets anställda. Den nya kyrkodelen, kallad Verkakyrkan, murades av sten med nya kryssribbvalv av tegel och bekostades av Christina Pipers son Carl Fredrik Piper och hans hustru Ulrika Charlotta Mörner. Enligt kyrkans underhållsplan återuppbyggdes även den ”raserade medeltida triumfbågen”. Ett nytt gravvalv byggdes under Verkakyrkan för bruksinspektorn Anders Trobergs räkning år 1776.

År 1817 byggdes kyrkan till med ett nytt torn i väster efter ritning av P W Palmroth. Ny entré gjordes till kyrkan från tornets västra sida och därigenom blev ingången via vapenhuset överflödig. Vapenhuset stängdes till och ett altare placerades i långhuset mitt för sydporten. Kyrkorummets riktning ändrades därmed från öst-västlig till nord-sydlig. Samma år uppläts bänkar i brukskyrkan även för andra i församlingen. Det gamla koret möblerades med bänkar. Ingången till gravvalven från kyrkans mittgång fylldes igen 1824 sedan begravingar inne i kyrkorummen och under golven hade förbjudits. Nästa förändring skedde 1862 då vapenhuset byggdes om till ett nytt kor med sakristia. Ritning till ombyggnaden utfördes av arkitekt Rothstein. Samma år revs en läktare i långhuset, avsedd för de grevliga, och ersattes av Verkakyrkans läktare.

Kring 1870-talet täcktes kyrkans yttertak av tegel på tornet, plåt på sakristian och övriga delar av spån. Vid 1923 renoverades torntaket av tegel. Övriga delar verkar ha varit täckta av rödmålad plåt vid denna tid. En inre renovering av kyrkan utfördes 1930 efter program upprättat av arkitekt Nils Blanck. Renoveringen omfattade ombyggnad av orgelläktaren i Verkakyrkan, renovering av golv, ändring av bänkarna, ändring av dörren mellan torn och långhus, invändig ommålning, samt igen-sättning av en dörr i absidens södra sida. Konservatorsarbeten utfördes på kalkmålningar och fast inredning. En del åtgärder såsom sänkning av sakristians golv till samma nivå som korgolvet utfördes under ledning av arkitekt Eiler Graebe. Under 1960-talet genomfördes en invändig renovering av kyrkan med Torsten Leon-Nilson som arkitekt. Väggar och valv målades vita och en stjärnhimmel målades över koret. Gamla koret inreddes till dopkapell. Nästa inre renovering utfördes 1973 efter program av arkitekt Carl-Axel Acking. Renoveringen omfattade bland annat en del lagningsarbeten på valv samt ommålning av den fasta inredningen i en färgsättning som knöt an till predikstolen och altarpopsatsen.

En inre och yttre renovering utfördes 1999 under ledning av arkitekt Hans Ponnert. Renoveringen omfattade putslagning, invändig och utvändig ommålning samt konservatorsarbeten på kyrkans inredning.

Kyrkans västtorn från 1817 samt det nya koret från 1862 vid långhusets södra sida. Möjligan bevaras delar av det medeltida vapenhuset i nya kordelen.

Exteriör

Kyrkan är huvudsakligen murad av sten med spritputsade och vitkalkade fasader med slätputsade detaljer. De medeltida delarna byggdes av fältsten utan markerad sockel och med kvaderhuggna hörnkedjor och omfattningar kring muröppningar. På södra sidan av långhusets västförlängning syns ett oregelbundet murparti med okänd förklaring. Både kor, långhus och absid har förhöjda murar, anpassade efter den högre Verkakyrkan. Långhuset, Verkakyrkan och gamla koret är upptill försedda med en karnisformad takfotsgesims av vitmålat trä. Absiden saknar listverk. Inga äldre muröppningar syns i långhusets exteriör men ovan valven inne på kyrkvinden kan man se muromfattningen till en igensatt romansk fönsteröppning. Öppningen är högt belägen i södra mursidan mellan långhusets två östra valvkappor och är murad av kvaderhuggen sten. I korets södra fasad finns en spetsbågig murnisch till en äldre fönsteröppning. Läget för en numera igenmurad ingångsöppning finns också markerat som en ristning i putsen i absidens södra sida. Öppningen har haft rundbågig eller stickbågig form.

Sockel saknas även på kyrkans senare tillkomna delar med undantag av tornet som har ett svagt utskjutande och putsat murparti med fasad kant upptill. Tornet avslutas med en kraftigt utkragande och rikt profilerad takfotsgesims. Sakristian och nya koret saknar listverk vid sidorna men på gavelsidan finns en slätputsad tresprängig gesims och hörnkedjan avslutas upptill av en kapitälliknande murning.

Verkakyrkan uppförd 1768.

Flera raka ankarslutar till kyrkans bjälklag syns i fasaderna samt även flera dekorativt utformade ankarslutar. I Verkakyrkans norra gavel syns initialerna C F P och U C M samt årtalet 1768. Initialerna står för Carl Fredrik Piper, son till grevinnan Christina Piper, och Ulrika Charlotta Mörner som finansierade uppbyggnaden av Verkakyrkan. I sakristians södra gavelsida är ankarjärnen formade till årtalet 1862 och högt upp på tornets västra sida formar ankarslutar årtalet 1817.

Kyrkans fönsteröppningar har ett spetsbågigt utförande med slätputsade omfattningar murade med flera språng. Nya och gamla korets fönsteröppningar samt ett fönster i tornets södra sida är mindre än övriga fönsteröppningar. Fönsterbänkarna är av svartmålad kalksten. Fönsterbågarna är av svartmålat gjutjärn med diagonal-lagd spröjsning och klarglas nederst. Upptill finns en rund spröjsning med målat och muslinmönstrat glas. Ett rundfönster finns i Verkakyrkans norra gavelsida med stjärnformad spröjsning och ett mindre rundfönster finns i tornets södra sida till dess tredje våningsplan. Tornets ljudöppningar är högt belägna i tornets övre våning. Öppningarna har rikt murade omfattningar med pilastrar i sidorna som bär upp ett stickbågigt valv. Luckorna är av brunmålade brädor. I Verkakyrkans västra och östra sidor syns lågt sittande galleröppningar i murarna vilka utgör ventilöppningar till gravkoret under Verkakyrkans golv. En fönsteröppning till gravkoret finns också i Verkakyrkans norra gavelsida, alldeles väster om ingången till kyrkan. Öppningen är igensatt med en vitmålad lucka.

Kyrkans huvudentré är genom Verkakyrkans norra entré medan ingången i tornets västra sida numera utgör en sidoentré. Ingång till sakristian är i södra gavelsidan. Huvudingången i norr består av en djup korgbågig muröppning utan markerad omfattning. Porten sitter djupt indragen på insidan av muröppningen och består av en plankdörr utvändigt klädd med rombiskt lagd träpanel. Panelen är brunmålad och enda beslag utvändigt består av en liten rokokoformad nyckelskylt. Tornets ytterdörr är en pardörr med profilerad panel utvändigt lagd i ett rombiskt mönster. Dörröppningen omfattas av två höga pilastrar som bär upp ett profilerat listverk och ett rundbågsformat krönparti. Den södra ingången till sakristian har samma form som kyrkans fönster och är murad med tre slätputsade språng. I öppningen sitter en panelklädd brunmålad dörr och ett litet spetsbågigt överljusfönster.

Yttertaken till tornet består av ett flackt pyramidtak av rött tegel. Övriga delar utom absiden täcks av gråmålad galvad stålplåt av rektangulära skivor. Skivtäckningen är lagd på gammaldags vis med horisontella tvärfalsar utan förskjutning. Långhuset och Verkakyrkan har ett gemensamt yttertak med fall åt alla väderstreck ochnock från norr till söder medan koret täcks av ett sadeltak. Absidtaget, som har en rundad form, täcks av nästan kvadratisk formade kopparplåtar lagda i solfjäderform som sammanstrålar upptill i samma höjd som korets nock. Yttertakens plåtning vid takfot och gavelkrön har ett nätt utförande som inte döljer takfotsgesimser eller listverk.

Interiör

Från norra ytterdörren i Verkakyrkan kommer man direkt in i kyrkorummet utan vindfång. Verkakyrkan är öppen mot långhuset genom tre höga valvbågar och bildar tillsammans med kyrkans medeltida kor och absid samt nya koret ett enda öppet kyrkorum. Verkakyrkan täcks av tre rader med valv som tillsammans med långhusets tre valvtravéer skapar ett treskeppigt långhus orienterat från norr till söder. Valven i Verkakyrkan och långhuset är utformade på samma sätt och är sannolikt slagna vid tillbyggnaden av Verkakyrkan. De två mittersta valvtravéerna i Verkakyrkan är indelade i åtta valvkappor medan övriga valvtravéer är fyrkappiga med två korsande valvribbor. I långhusets södra mursida samt Verkakyrkans ytterväggar bärs valvribborna upp av kapitälformade konsoler medan vederlag inne i kyrkorummet utgår från fyra kraftiga valvpelare; två där långhuset och Verkakyrkan möts och två inne i verkakyrkan. Pelarna mot långhuset har åttkantig form medan de norra består av tresprångiga pilastrar. Valvribborna är runda med tunna följdskift. Valvens gördelbågar mellan valvtravéerna från norr till söder, är svagt spetsbågiga medan valvbågarna från öst till väst har en tydligare spetsbågig form.

Både valv och väggar är putsade och vitmålade. Bänkarna i Verkakyrkan är ordnade i två kvarter vända mot söder, med sidogångar och mittgång. Kvarterens främsta bänkar når in i långhuset. I långhuset är bänkarna orienterade mot det medeltida koret. Golven i gångstråken består av brun mönsterlagd klinker och i bänkkvarteren ligger ett brunlackat trägolv. Dopfunten står i långhusets västra del intill ingången till tornet och predikstolen med baldakin är placerad i långhusets sydöstra hörn. Verkakyrkans västra del upptas av en orgelläktare som bärs upp av gråmarmorade träpelare. Trätrappor vid vardera sidan om ingången leder upp till läktaren vid gavelmuren. Läktarens framsida har ett utkragande mittparti och indragna sidor. Läktarbarriären består av gråmarmorade speglar inom ett ljusgråmålat ramverk med grönmarmorerat listverk och pilastrar. Orgeln står under mittvalvet på läktaren och har samma färgsättning som läktaren i grönt och grått med förgyllda detaljer.

Verkakyrkans sedd från långhuset mot norr.

Ingången till det nya koret är belägen vid långhusets mittersta valvtravé. En trappa av komstadkalksten leder upp till koret som ligger två steg över långhusgolvet och öppnar sig med en spetsbågig triumfbåge mot långhuset. Hörnen till triumfbågen är något avfasade. Golvet i koret är lagt av klinker som i långhuset och Verkakyrkan. Altaruppsatsen och altaret är indragna i koret som täcks av ett himmelsblått tunnvalv med förgyllda stjärnor. Väggarna i koret är vitmålade. Ett högt träskrank med två stora spegeldörrar delar av koret från sakristian i korets södra del. Sakristian är enkelt inredd med skrivbord och garderober och golvet är av kvadratisk, rött tegel.

En hög och bred valvöppning utan markerade vederlag leder in till det ursprungliga, medeltida koret. Den medeltida triumfbågen är inte bevarad. Det medeltida koret ligger ett steg över långhuset med ingångssten av komstadkalksten. Inne i koret och absiden är golvet lagt med rött kvadratisk tegel. Medeltida valv är bevarade både i koret och absiden. Korvalvet har spetsbågiga sköldbågar och ribbor med fyrkantig form slagna utan följdskift. Valvpilastrarnas kragband består av två utkragande skift. Endast en av valvpelarna, i nordväst, är trespråkig medan övriga valvpelare är tvåspråkiga. Oregelbundenheter i murverket kan dock tyda på att de varit trespråkiga från början men att delar av valvpelarna har tagits bort för att vidga triumfbågen liksom tribunbågsöppningen. Den östra av korvalvets gördelbågar är också vidgad, nästan ända till hjälmvalvets höjd. Korvalvet har en enkelt

Långhuset sett mot öster.

kalkmålade dekor. Sköldbågarna är målade med en korsprydd rundbågsdekor på sidorna och en akantusbård på undersidorna. På valvribborna syns rester av rundbågsmönstret samt en spetsdekor och rankor längs sidorna och i valvkrönet är en stiliserad blomma målade. I norra och södra valvkapporna finns medeltida målningar bevarade vilka tillskrivs Everlövmästaren och dateras till perioden 1475–1525. Målningarna i norra kappan avbildar evangelisten Johannes och örnen och i den södra kappan evangelisten Lukas med oxen. Lukas har sannolikt varit framställd med glasögon, något som förekommer på flera av Everlövmästarens målningar. Färgerna går framför allt i mörkt rött, blågrått och klargult. De östra och västra valvkapporna har endast dekor av schablonmålade blommor och stjärnor. Dessa valvkappor är högre och vidgade, en anpassning till hjälmvalvet och den höga triumfbågen. I den östra valvkappan finns ett litet hål som kan ha lett till en ringningsanordning för en klocka. Koret är enkelt inrett med en bänk längs ena sidan och på södra muren hänger ett krucifix från 1600-talet. Ett modernt bordsaltare och stolar står i absiden.

Tribunbågen mellan absid och kor är även den ommurad eller borttagen så att korvalvets östra valvkappa går nästintill ihop med hjälmvalvet. På hjälmvalvets norra del finns fragmentariska medeltida kalkmålningar bevarade vilka har tolkats som en framställning av yttersta domen med S:t Per och de saliga människorna stående vid himmelrikets portar. Mot söder är målningarna i princip helt borta men i mittpartiet syns resterna av Kristus lilja och eventuellt ett änglahuvud. I övergången mellan absidens norra mursida och hjälmvalvet finns rester av en draperimålning och en senare målade prästlängd inom en dekorativt målade svart ram. Prästlängden redogör för kyrkans präster fram till 1619. Rester av ritsad kvaderdekor syns också

i absiden puts. Den äldre, igenmurade ingången till absiden från söder är också markerad genom ritsning i putsen.

Tornbottenvåningen upptas av inbyggnader vid norra och södra sidorna och endast en smal gång emellan. Inga spår av någon tornbåge syns i muren mellan långhus och torn som idag har ingång genom en stickbågig dörröppning med en hög pardörr. Golvet är lagt med gula åttkantiga tegelplattor och mörkare hörnstenar. Ytterväggarna är putsade och vitkalkade liksom även innertaket. Inbyggnaderna är av vitmålade brädor. I södra inbyggnaden finns vaktmästeri och förråd medan den norra delen inrymmer WC, förråd och trappuppgång till tornets övre våningar. På norra träinbyggnaden sitter tre trätavlor som redogör för kyrkans prästlängd.

Från trappinbyggnaden i tornets bottenvåning leder en enkel trätrappa upp till andra våningen. Tornets övre våningar har oputsade väggar med synligt murverk av tuktad marksten. Fogbruket är lite rödaktigt, sannolikt blandat med röd alunskiffer, och rikligt skolat med småsten. Golv och tak består av våningarnas bjälklag med brädgolv. Tornets övre våningar är oinredda utrymmen och rymmer endast en del avställda inventarier och trapporna till övre våningsplan. Ingång till kyrkvindens är från andra våningen genom en stickbågig muröppning. I tredje våningsplan står en äldre klockringningsanordning. Klockvåningen i fjärde våningsplan upptas av en kraftig klockstol av ek. Klockvåningen är öppen mot nock utan innertak. Taklaget över tornet är av fur och sannolikt från tornets byggnadsår.

Från långhusvinden nås även vindarna över nya och gamla koret samt Verkakyrkan. Vindsutrymmena är tillgängliga via valvens ovarsidor. Korets östra gavelspets är nedtagen och kor och absid utgör ett enda vindsutrymme. Taklaget över koret och absiden är av ek och fur av blandade åldrar. Ekvirket kan ha medeltida ursprung. Taklaget över nya koret är också av ek och sannolikt återanvänt. Taklaget över Verkakyrkan och långhuset är av fur och sannolikt från 1700-talet eller senare.

Inredning och inventarier

Altare

Altaret är tillverkat av liggande furubrädor med altarskiva av trä. Altaret är marmoreringmålat i bruten vit kulör med inslag av grått och beige samt en gråmålad sockel.

Altaruppsats

Altaruppsatsen donerades till kyrkan av Christina Piper och tillverkades av Johan Jerling 1750. Den är uppbyggd av en målning föreställande nattvarden med en praktfull inramning av skulpterat trä utfört i rokokostil. Närmast målningen finns

Gamla koret och absiden i öster samt nya koret i söder.

en segmentsformad ram och två kolonner bär upp ett krönparti med änglaskulpturer överst. Vid sidorna av altarpopsatsen finns sidostycken i form av ett genombrutet snidat akantusbladverk. Altarpopsatsen är målad i ljusa färger med beige och grön marmorering och förgyllda skulpturer.

Altarring

Altarringen i kyrkans södra, nya kor har femsidig form som öppnar sig mot altaret. Altarringen är av trä och består av ett knäfall och en balustrad av smala balusterdockor med överliggare. Trästemmen är målad i grön marmorering med detaljer i guld medan överliggare och knäfall är klädda med ett grönt tyg.

Predikstol

Predikstolen med dess baldakin donerades av Christina Piper 1742 och tillverkades av Johan Jerling. Predikstolen är utförd i rokokostil av skulpterat trä och målad i gröna toner och förgyllning. Korgen har en mångkantig form med en hög rak sockel, mjukt S-formade sidor, och ett kraftigt listverk upptill. Dekoren består av evangelisternas symboler, arabesker, akantusbladverk och änglar. En murad trappa leder upp till predikstolskorgen. Baldakinen har ett liknande utförande som korgen och kröns av en sköld med ett monogram.

Dopfunten

Dopfunten tros vara från romansk tid och är huggen av en grönspräcklig sten. Dess fot är senare och tillverkad av trä med en klockformad profil samt målad i samma färg som cuppan. Cuppan har en rundad form nedtill och raka sidor i ovankant. Uptill på cuppan finns även en huggen dekor i form av en rundbågsfris.

Bänkinredning

Bänkinredningen består av slutna bänkkvarter målade i ljusgrå kulör med grön- och beigemarmorerade spegelfyllningar samt ljusbrunt målad överliggare.

Orgel

Orgeln tillverkades 1878 av Salomon Molander & Co i Göteborg och orgelfasaden ritades av Otto August Mankell 1877. Fasaden består av stumma kärnlösa originalpipor i fem fält. Snickerierna har bevarad originalfärg utförd i ljusa färgtoner med ramverk målat i grön och grå marmorering samt beige med förgyllda lister. Fyllningarna är genombrutna med synliga blypipor i olika storlekar.

Klockor

Storklockan gjöts 1750 av Andreas Wetterholtz och skänktes av Christina Piper. Lilla klockan gjöts år 1858 av G. D. Fredriksson i Kristianstad.

Övrigt

I koret hänger ett triumfkrucifix från 1600-talet av bemålat trä. Intill dopfunten står ett par bänkar av snidad ek med drakdekor utförda 1935 av Anton Palmqvist från Agusa. En kyrkklocka från 1572 som tillhört Andrarums kyrka hänger numera i en stapel intill jägmästarbostaden vid Christinehofs slott.

Kyrkogård

Den äldsta lantmäterikartan över Andrarum från 1804 visar kyrkogården som en oregelbundet formad rektangel med rundad sida mot väster. Från väster ledde en gata fram till kyrkogården från byvägen. Redan 1854 utvidgades kyrkogården mot norr och öster och kyrkogården fick en närmast triangulär form. Därefter har kyrkogården utökats med en ny kyrkogård i söder som har förbindelse med den gamla kyrkogården i sydost. Kyrkogårdens utökning mot söder planlades 1937 av Gust. Rud. Persson.

Från bygatan leder en liten väg upp till kyrkogårdens västra sida med grindöppning i den höga kallmurade stenmuren som kringgärdar kyrkogården. Stigningen är mycket brant väster, söder och norr om kyrkan medan marken har en mer flack lutning mot öster. En trädkrans av lind kantar kyrkogårdens norra sida och innanför muren finns klippta häckar. Stora delar av kyrkogården är gräsbevuxen med

Predikstolen tillverkad i rokokostil av Johan Jerling samt Ryttingska gravkoret från 1700-talets mitt.

några få grustäckta gångstråk runt kyrkan och mellan kyrkogårdens kvarter. Enstaka gravplatser markerades fram till 2018 av klippta buxbomshäckar men fick tas bort på grund av sjukdom. Mycket lite planteringar finns kvar på gamla kyrkogården. Gravvårdarna står glest och tillhör främst tiden kring sekelskiftet vid 1800-talets slut fram till 1900-talets mitt. De yngsta gravvårdarna finns främst i de östra delarna. Några av kyrkogårdens äldsta gravvårdar har samlats i lapidarium längs huvudgången som leder till kyrkans södra sida. Nordöstra delen av kyrkogården var tidigare avsedd för begravning av arbetarna på Alunbruket. En minneslund med utsikt mot norr har anordnats i en del av området. Minneslunden har rund form med en stenlagd minnesplats och omgärdas av en idegranshäck. Intill minneslunden finns en hög granitsten till minnet över alunbrukets arbetare, så kallade Verkare, som begravts utan gravsten. Minnesstenen uppfördes av domkyrkoarkitekt Theodor Wählin 1941.

I sydöstra kanten av gamla kyrkogården leder en trappa ned till nya kyrkogården. Nya kyrkogården har en bevarad planläggning med gravplatser ordnade längs singeltäckta gångar. Merparten av gravplatserna kringgärdas av klippta buxbomshäckar. Gravvårdarna är låga och tillhör 1900-talets mitt och tiden därefter. Längst i norr finns en upphöjd terrass där gravplatserna ligger ordnade i en rad mot kyrkogårdsmuren. Från trappan och mot söder leder ett brett gångstråk genom området kantat av hamlad avenbok. Östra delen av nya kyrkogården utgörs av gräsgrav-

platser och södra delen, som ännu inte är tagen i bruk, är helt grästäckt. Nya kyrkogården kantas av en kallmurad blockstensmur i norr och öster och ett nätstängsel i söder och väster.

Byggnader på kyrkogården

Lantmäterikartan från 1804 visar två byggnader på kyrkogårdens östra sida. Den norra av dessa kan möjligen vara ett bårhus uppfört 1742 eller ett materialhus som skänktes året därefter av grevinnan Piper att förvara kyrkans ”materialier” i. Byggnaden finns inte kvar längre. Den sydöstra byggnaden däremot överensstämmer med läget för Ryttingska gravkoret som ännu finns kvar. Gravkoret uppfördes senast 1751 av bruksdirektören Ifver Rytting på Djurröd som också inrättade en donation för gravkorets underhåll och tillsyn. Ryttingska gravkoret är murat av tegel med spritputsade och vitkalkade fasader. Gravkoret består av en liten, lägre förhall i väster och ett lite större gravvalv i öster. Gravkoret som ligger delvis nedgrävt i kyrkogårdens sluttning har låga murar mot sidorna och höga spetsiga gavlar. Taket av rött vingtegel ligger murat i liv med gavlarna. Ingång till gravkoret består av en stickbågig muröppning med en utvändigt paneltäckt trädörr. En trappa av tegel leder ned till förhallen. Väggarna i gravkoret är invändigt putsade och vitkalkade. Förhallen saknar loft och är öppet till nock med ett ålderdomligt taklag av, delvis återanvänt, ekvirke. Över ingången till gravvalvet finns en liten kvadratisk öppning till ett vindsutrymme. En ingång från förhallen leder in till gravvalvet som täcks av ett tunnvalv. Mot öster finns en liten ljusöppning. Inne i gravvalvet står sex kistor tillhörande Ifver Rytting, hans hustru och barn.

Karaktärisering

De äldsta delarna av Andrarums kyrka byggdes under romansk tid och hade en sedvanlig planlösning med långhus, kor och möjligen absid. Platsen för kyrkan var väl vald; ett dominerande läge över landskapet nära våtmarker och möjligen även en hednisk kultplats. Under förhistorisk tid bör området ha haft goda möjligheter till både odling, jakt och fiske. Av den gamla byn finns inte mycket kvar. Byn har legat nära intill kyrkan tillsammans med prästgård, klockaregård och bydamm. Redan under medeltiden fanns en huvudgård i socknen nära platsen för det nuvarande slottet Christinehof. Från 1600-talet och framåt har kyrkan och socknen präglats starkt av Alunbruket och dess ägare. Kyrkans medeltida form är mycket förvanskad genom de senare tillbyggnaderna och även genom förhöjningen av de medeltida delarnas murar. Huvuddragen i kyrkan byggnadshistoria anas dock genom det kvarvarande medeltida koret och absiden och de senare tillbyggnaderna; Verkakyrkan, det nya koret och tornet, vart och ett i olika stil. Tornet från tidigt 1800-tal har drag av klassicism medan det nya koret från 1800-talets mitt är utfört i nygotik liksom kyrkans fönsteröppningar från samma tid. Kyrkans 1700-talsepok är

mindre tydlig i exteriören men norra porten samt ankarjärnen i samma fasad är detaljer från denna tidsepok.

Invändigt är 1700-talet desto tydligare. Vid denna tid görs tillbyggnaden med Verkakyrkan och valven slås invändigt. En rad praktfulla och kostbara inventarier såsom predikstol, altaruppsats och kyrkklocka skänktes till kyrkan vilket vittnar om Alunbrukets betydelse vid denna tid. Både altaruppsats och predikstol är högklassig inredning utförd i kraftfull rokoko. De höga valven och kraftiga pelarna inger en högtidlig känsla av slottskapell. Verkakyrkan var till en början en brukskyrka med sittplatser enbart för brukets anställda. Men relativt snart, redan vid 1800-talets första hälft, tas uppdelningen mellan bruksarbetare och övriga sockenbor bort. Vid samma tillfälle ändras kyrkans riktning till nord-sydlig vilket så småningom resulterar i en ny korbyggnad med den ovanliga placeringen vid långhusets södra sida. En mindre tydlig koppling till bruket är gravvalven under Verkakyrkans golv, som numera är tillstängda. Sedan 1800-talets tillbyggnad med nytt torn och kor har kyrkan endast varsamt reoverats utan större förändringar. Ett av de senare tillskotten är kyrkans orgel som är ett välbevarat, tidigt exempel på en Molanderorgel av stort musikaliskt och kulturhistoriskt värde och med fasad från samma tid; 1870-tal. Under Torsten Leon Nilsons reovering tillkom stjärnhimmeln över koret vilket ytterligare förstärkte altaruppsatsens som kyrkorummets blickpunkt. Gamla koret har numera funktion som ett litet sidokapell. Bänkarna som stod inne i gamla koret försvann på 1960-talet. Sedan framtagningen av de medeltida kalkmålningarna har korets och absidens medeltida karaktär förstärkts. Kyrkans äldre byggnadshistoria är relativt dåligt utredd och förutom kor och absid är denna tidsperiod, som också representeras av långhuset, inte särskilt tydlig i kyrkan. Äldre byggnadsdelar kan även ingå i det nya koret och tornets nedre murverk.

Kyrkogården som omger kyrkan är en vacker och upphöjd plats med utsikt över det omgivande landskapet. En hel del äldre gravvårdar finns bevarade på kyrkogården som dock lagts om i gräs under senare år och buxbom har tagits bort. Det Ryttingska gravkoret är ett ovanligt exempel på ett friliggande gravkor på kyrkogården. Nya kyrkogården i söder har en tidstypisk planläggning för 1900-talets mitt framför allt bevarad i dess nordvästra del.

Att tänka på

- Kyrkan är ett resultat av flera byggnadsperioder var och en med sin karaktär. Få förändringar har skett utvändigt sedan 1800-talet. Kyrkans exteriör ska vårdas med traditionella metoder och material.

- Kyrkans byggnadshistoria behöver utredas ytterligare. Byggnadshistoriska undersökningar av taklag, murverk, grundläggning och arkeologiska utgrävningar kan ge värdefull information om kyrkans historia.
- Synliggörandet av kyrkogårdens olika delar har ett pedagogiskt värde. Exempelvis skulle kyrkogårdens äldsta utsträckning kunna markeras tydligare och alunbrukets gravplatsområde lyftas fram ytterligare. Växtligheten i form av buxbom eller ersättningsmaterial bör återskapas.
- Invändigt är kyrkorummet en ovanlig och välbevarad kombination av bruks-, socken- och slottskyrka från 1700 och 1800-tal. Framför allt utgör kyrkans kostbara inredning från 1700-talet ett viktigt inslag. Den välbevarade miljön är känslig för förändringar. Tillägg och ombyggnader bör endast göras mycket varsamt i denna miljö.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före 1940 skyddas som kyrkligt kulturminne, enligt Kulturmiljölagen 4 kap. Kyrkan och kyrkotomten ligger inom registrerad fornlämning Andrarum 113:1. Fornlämningen avser utsträckningen av Andrarums bytomt enligt lantmäterikarta från 1804 och skyddas enligt 2 kap. kulturmiljölagen.

Källor

Gravskick och gruvtraditioner i Sydöstra Skåne, Curt Wallin, Ystad 1951.

Orgelinventering Lunds stift, Anders Johnsson, Lunds stift 2016.

Ortsrapport Andrarum, Kulturmiljöprogram utarbetat av Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, Tomelilla kommun 2002.

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2015.

Skånes kyrkor 1050-1949, Claes Wahlöö, Kävlinge 2014.

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Underhållsplan för Andrarums kyrka, Ponnert arkitekter 2007.

Internet

Riksantikvarieämbetets söktjänst för registrerade fornlämningar: Fornsök.

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2018-05-07

Fältinventering: Kerstin Börjesson

Rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson

Granskning: Åsa Eriksson Green

Färdigställd: 2018-12-12

